SEMPOZYUM
2017

5.
ULUSLARARASI
HALK KÜLTÜRÜ VE SANAT ETKİNLİKLERİ
SEMPOZYUMU

12-14 Ekim 2017 **Kahramankazan**/Ankara/Türkiye

2.CİLT

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

KAHRAMANKAZAN
BELEDİYESİ

V. ULUSLARARASI

HALK KÜLTÜRÜ VE SANAT ETKİNLİKLERİ SEMPOZYUMU

5th INTERNATIONAL FOLK CULTURE AND ART ACTIVITIES SYMPOSIUM

BİLDİRİ KİTABI - 2

12-14 Ekim 2017 – ANKARA

12-14th October 2017 – ANKARA

Yayınevi

Yıl:2018

ISBN: **978-605-68383-0-9**

Editör : Doç. Dr. Fatma Nur BAŞARAN

*Bildiri Proğram Kitapçığında Yer Alıp Sunulmamış Bildiriler Bilim Kurulu, Düzenleme Kurulu, Oturum Başkanlıkları Tarafından Alınan Karar Neticesinde Bildiri Kitabından Çıkarılmıştır.

*Tüm metinler yazarların sorumluluğundadır. Bu kitap sahibinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi ile çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz ve kitapta yer alan metinler, eserler ve kaynaklar katılımcılara aittir. Herhangi bir hukuki sorumluluktan katılımcılar sorumludur.

ORTA ASYA, AZERBAYCAN VE ANADOLU HALILARINDA STİLİZE EDİLMİŞ İNSAN FİGÜRLERİ

STYLIZED HUMAN FIGURES ON THE CARPETS OF CENTRAL ASIA, AZERBAIJAN AND ANATOLIA

Prof.Dr. Nazim PAŞAYEV

Erciyes Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Tekstil Mühendisliği Bölümü, Kayseri, Türkiye
npasayev@erciyes.edu.tr

ÖZET

Türk halı motifleri oldukça zengin ve çok boyutludur. Avrasya'nın bir ucundan o biri ucuna kadar büyük bir arazide yayılmış Türk boylarından her birinin halı sanatı üslup açısından ne kadar orijinal ve zengin olsa da onları birleştiren birçok ana çizgiler mevcuttur. Bu çizgilerden biri de halı sanatında desenlerin maksimum derecede stilize olmasıdır.
Sunulan çalışmada Türk boylarının halılarındaki motiflerin yüksek derecede stilize edilmiş olmasının nedenleri araştırılmış ve bunlarla bağlı fikirler söylenmiştir.
Türk halılarında insanı simgeleyen motifler analiz edilmiştir. Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu halılarındaki stilize edilmiş insan figürleri incelenmiş, onların sadece menşece değil, biçim ve anlamına göre de aynı olduğu ortaya çıkarılmıştır. Kadın ve erkeği ifade eden figür tiplerine dayanarak halılarımızdaki evlilik, düğün, aile ve akrabalığı ifade eden simgesel motifler ilk defa yorumlanmış, farklı Türk boylarının halılarından alınmış motiflerle örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Stilizasyon, Halı, İnsan Motifleri, Elibelinde, Koçboynuzu*

ABSTRACT

The motifs of the Turkic carpets are very rich and versatile. Despite the originality from the point of view of the carpet art style of each of the Turkic publics that are spread throughout Eurasia, they have many common things in common. One of these aspects is the maximum stylization of ornaments.
In the presented work, the reasons for the high degree of stylization ornaments of the Turkic carpets were investigated, and the thoughts associated with this were put forward. The motives, symbolizing the human, were analyzed. Stylized human motifs in the carpets of Central Asia, Azerbaijan and Anatolia were considered. It is revealed that they are not only in the image, but also in meaning are identical. On the basis of the motifs symbolizing the male and female beginning, symbols of marriage, family and kinship were first interpreted based examples of carpets of different Turkic peoples.

Keywords: *Stylization, Carpet, Human sembols, Elibelinde, Kochboynuzu*

1. GİRİŞ

Türk halı motifleri oldukça zengin ve çok boyutludur. Avrasya'nın bir ucundan o biri ucuna kadar büyük bir arazide yayılmış Türk boylarından her birinin halı sanatı üslup açısından ne kadar orijinal ve zengin olsa da onları birleştiren birçok ana çizgiler mevcuttur. Bu, tabii ki, Türk boylarının benzer hayat tarzına ve ortak kültürel köke sahip olmalarına bağlıdır. Türk halı sanatına desen ve kompozisyon açısından baktığımızda onu göçebe ve oturak hayat yaşayan boyların sanatı olarak iki büyük sınıfa ayırmak mümkündür. Göçebe hayat yaşayan boyların halı sanatında desenlerin maksimum derecede stilize edildiğini görmekteyiz. Bu desenler son derece zengin içeriği ile birlikte geometrik ifade tarzına sahiptir ve en eski dönemlerden haber vermektedir.

Oturak hayat yaşayan Türk boylarının halıları ifade üslubu açısından daha az geometrize edilmiş, kompozisyon açısından daha karmaşık yapıya sahipler. Yarı göçebe hayat yaşayan veya sonradan oturak hayata geçen göçebe boyların halı sanatında ise her iki sınıfa ait ifade üslubunun farklı şekillerde sentezi ortay çıkmaktadır.

Çin, Hint, İran sanatı, sonralar ise İslam kültürü ile etkileşim sonucu her iki ifade tarzı gelişerek belirli değişikliklere uğramış olsalar da en önemli özelliklerini koruyabilmişler. İslam'ın hayvan ve insan tasvirlerini yasaklaması gibi kurallara uyarak geometrik ve bitkisel süslemelerin en güzel numunelerini yaratmış ve bununla da halı sanatına yeni bir içerik kazandırmış Müslüman Türkler en eski dönemlerden gelen, çoğu zaman eski inanç sisteminin simgeleri olan geleneksel motiflerden vazgeçmemiş, bu motiflere yeni manalar yükleyerek yaşatabilmişler.

İslam ortak etnogenetik tarihe, dini ve kültürel geleneklere sahip Türk boylarının hayatına farklı şekillerde dahil olmuş ve şehirlerde kırsal kesimlere göre daha etkili olmuştur. Şehir mimarisi, şehir sanatları tam olarak yeni dinin taleplerine ve estetiğine uygun olarak gelişse de, halı sanatı bu etkilerden korunabilmiştir. Bunun nedeni oturak hayat yaşayan tarımsal bölgelerde İslam'dan önceki doğa ile ilgili inançların, hayvancılıkla uğraşan göçebeler arasında ise Tengriçiliğin İslam'la birlikte yaşaması idi.

Neden göçebe Türklerin halılarında desenler maksimum derecede stilize edilmişti? Bu soruya cevap aramazdan önce hatırlayalım ki, tasviri sanatta stilizasyon, eşya veya figürlerin belirli yönde basitleştirilmesi yoluyla genelleştirilmesidir ki, bunun sonucu olarak tasvir olunan obje desen motifine dönüşür. Motif ise her bir sanatsal eserin çekirdeğini oluşturan temel fikir olmakla birlikte bir anlatıda en basit birim fikirdir. Böylede stilize edilmiş her bir motif genelleştirilmiş bir fikir olmalıdır. Bu fikir son derece genel, insanların hayatına son derece yakın olmakla birlikte kolay anlaşılmalıdır.

Türk halı motifleri genelde klasik motiflerdir ve uzun bir tarihi geçmişi vardır. Onların büyük çoğunluğu zaman içinde değişmeseler de, toplumlumun teolojik, sosyal ve kültürel

bakışlarının değişmesiyle çok ciddi anlam değişikliğine uğramışlar. Bu değişim tabii ki, uzun ve kesilmez bir süreçtir ve birçok durumlarda değişimler üst üste gerçekleşmiştir. Halı motiflerine bu açıdan bakacak olursak, onların taşıdığı mana yükünü değerlendirmenin ne kadar zor olduğunu görebiliriz. Çoğu zaman bir motif tarihin farklı dönemlerinde farklı anlamlar taşıdığından farklı dönemlere ait halıları sanat eseri olarak taşıdığı anlam yükü açısından değerlendirmek bir probleme dönüşür. Neticede halı bir sanat eseri olarak yalnız icra tekniği ve dış görünüm açılarından değerlendirilir, onun taşıdığı manevi değerler ise açıklanmamış kalır. Buna göre de motiflerin yorumlanması, taşıdığı anlamın açıklığa kavuşturulması çok önemlidir.

Stilizasyon açısından bakıldığında Türk halılarındaki insan figürleri en eski motiflerdendir. Bu figürler, Türk insanının yarattığı birçok halı numunelerinde yer almaktadır. Sunulan çalışma, insan motifinin Türk halılarındaki yerini, benzerliğini ve nasıl bir anlam deformasyonuna uğramasını Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu halıları örneğinde açığa çıkarmayı, neden Türk halı sanatındaki desen ve motiflerin son derece kuvvetli bir stilizasyona maruz kaldığına bir ışık tutmayı hedeflemektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

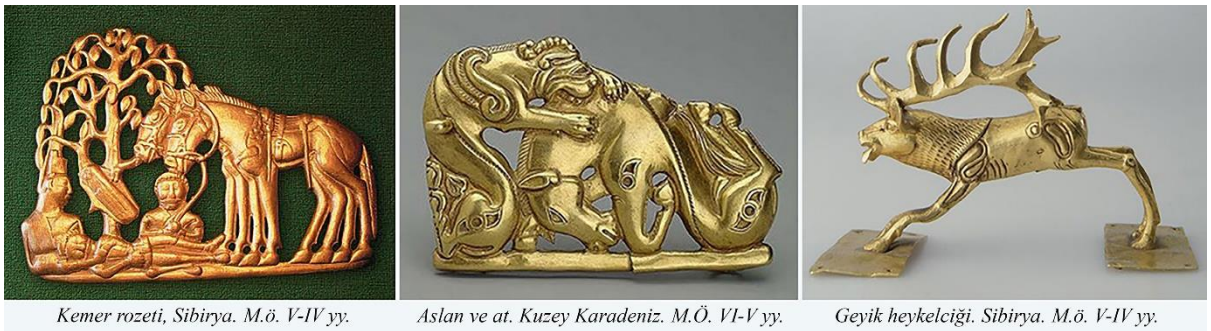
Çalışma sırasında eski Türk boylarının halı ve bazı diğer plastik sanat numunelerinin analizi yapılmış, bu sanat numunelerinin Türk insanının yaşam tarzı ile bağlantısı araştırılmıştır. Stilize motiflerin kullanılmasına neden ihtiyaç yaranmasıyla ilgili fikirler ortaya konulmuştur. Stilize motiflerin oluşum ve gelişim süreci insan figürleri örneğinde gözden geçirilmiştir. Bu zaman Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu halılarında yer almış stilize insan figürleri halı örneklerinin foto resimleri üzerinde araştırılarak karşılaştırma yöntemiyle analiz edilmiştir. Varılan sonuçlar diğer araştırmacıların fikirleri ile de karşılaştırılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bilim adamları Türk halılarında yer alan birkaç motif grubunu ayırmaktadırlar. Bunlar toplumun inançlarıyla, çevresiyle (hayvanlar, bitkiler, eşyalar) ve hayatıyla bağlı motiflerdir (Elmira Gül, 2016). Araştırmacılar çeşitli haç işaretleri, yıldızlar, eşkenar baklava şeklinde dörtgenler, oklar vs. işaretlerin Gök ve Yer kavramlarıyla bağlı olmak suretiyle inançlar sistemine dâhil olduğunu vurgulamaktadırlar. Belki halılardaki hayvan ve bitki tasvirlerine de yeri geldiğinde bu açıdan bakılabilir. Çünkü Gök Tengri inancından önce her ailenin koruyucu ongonu, daha önce ise totemi vardı ki, bunlar da inançlar sisteminin parçası idi. Gök Tengri dinini Türklere getiren Oğuz Kağan da her boya bir kuşu ongon olarak vermişti (Paşayev ve ar. 2002). Ancak bu bakış açısı her durumda doğru mudur?

Araştırmacılar insan, hayvan ve bitki motiflerinin stilize edilmesinin başlıca nedeninin inançlarla bağlı olduğunu kaydetmektedirler (Çatalbaş, 2011). Bazı araştırmacılar bunun totemizmle bağlantılı olduğu kanaatindedirler (Alp, 2009). İnançlarla bağlı olan birçok kavramlar, örneğin Gök, Yer, Yersular, kut, ruh, yaşam, ölüm vs. stilize edilmeğe mahkûmdurlar diyebiliriz. Ancak, insan, hayvan, bitki vs. bu gibi çevresel motiflerin stilize edilmesinin sadece inançlara bağlanması, bize göre, her zaman geçerli olmayabilir. İslam'ı kabulden sonraki dönemlerde Müslüman topluluklar için canlı yaratıkların orijinaline yakın tasvirleriyle ilgili yasaklar geçerli olsa da, eski Türk topluluklarına ait teolojik görüşlerin hiçbirinde böyle yasakları göremiyoruz. Tam tersine, insanlar tapındıkları hayvan veya kuşların mukavvasını yaparak, bitkilerin dallarını keserek evlerinde bulundururlardı. Ayrıca, diğer sanatsal yapıtlarda, örneğin, metal süs eşyalarında, motiflerin halılarda olduğu kadar stilize edildiğini göremiyoruz (Artamonov 1973). Bakmayarak ki, en eski dönemlerden bu sanat dallarının kaynağı aynı olmuştur.

Şekil 1'de verilmiş yapıtlar Milattan önceye ait İskit Kurganlarında bulunarak Avrasya hayvan üslubu gibi bilinen sanatsal üslupta yapılmışlar. Bu sanat tarzı en az 3000 yıllık bir tarihe sahiptir ve bu tarzı yaratanlar da hakkında konuştuğumuz halı sanatını yaratan ve yaşatanlardır. Ancak bu objeler halılarda görülen motifler kadar stilize edilmiş değildir. Pazırık kurganlarından bulunmuş halı örnekleri (Şekil 2) de aynı üslupta yapılmıştır ve yukarıdaki metal sanatı örnekleriyle yaklaşık aynı döneme aittirler. Ancak burada artık şematik olarak icra edilen bazı detayları görmekteyiz.

Kemer rozeti, Sibirya. M.ö. V-IV yy. *Aslan ve at. Kuzey Karadeniz. M.Ö. VI-V yy.* *Geyik heykelciği. Sibirya. M.ö. V-IV yy.*

Şekil 1. İskit heykelcikleri (Sankt Petersburg, Ermitaj)

Pazırık kurganından bulunan keçe eyer örtüsü (Şekil 2) üzerindeki desen aplikasyon tekniğiyle yapılmak suretiyle İskit hayvan üslubunda işlenmiştir. Bu üslup stilize edilmiş desenler kullanmamaktadır. Şekilde verilmiş keçe halıdaki desenler de farklı üsluba sahip olmakla birlikte aynı teknikle, yani aplikasyon tekniğiyle işlenmiştir. Ancak bu halı üzerinde artık bazı simgesel karakterli motifler görülebilmektedir. Bunlar esas motifin üst ve alt kısımlarını çevreleyen bordürlerde sürekli tekrarlanan desenlerdir ve bize göre daha

çözülmemiş dini karakterli bir fikri, belki de sürekli tekrarlanan bir duayı ifade etmektedir. Bu desenlerden biri günümüze kadar yaşamaktadır, diğeri ise artık unutulmuştur.

Keçe eyer. M.ö. V-IV yy. 1. Pazırık Kurganı *Keçe halı. M.Ö. V-IV yy. 5. Pazırık Kurganı* *Dokuma halı. M.ö. V-IV yy. 5. Pazırık Kurganı*

Şekil 2. Pazırık kurganlarından bulunan halı, keçe ve eyer örtüsü (Sankt Petersburg, Ermitaj)

Yine aynı kaynaktan olan dokuma halı artık aplikasyon değil, farklı bir teknikle, havlı halı dokuma tekniğiyle yapılmıştır. Halıda birkaç stilize edilmiş desen görmekteyiz. Merkezi alanda 24 adet olmak suretiyle tekrarlanan ve S.İ.Rudenko'nun çiçek ve yaprak olarak tanımladığı (Rudenko, 1968: 23) desenler işlenmiştir. Bunlardan başka bir de atlıların eyeri üzerindeki halılarda yer almış stilize bitki ve koçboynuzu tasvirleri vardır. Ancak canlıların tasvirleri stilize edilmemiştir. Geyik, at ve insan tasvirleri çok yüksek ustalıkla dokunmuş canlı resimlerdir. Belki o dönemlerde, yani M.Ö. V-IV yüzyıllarda canlı yaratıkların şematik karakter taşıyan geometrik figürlerle ifade üslubu daha gelişmemiş olabilirdi. Ancak bu, hiç de söz konusu ifade üslubunun inançlarla bağlı olduğu anlamına gelmiyor.

Bu yerde yukarıda adı geçen Pazırık halısının yeterince yüksek sıklıkta (60x60) dokunmuş olduğunu (Rudenko, 1968: 26) hatırlamakta yarar vardır. Bu sıklığa sahip halılarda her türlü karmaşık resimlerin kompakt icrası mümkün olabilmektedir. Dokuma sıklığının azalmasıyla karmaşık resimlerin yapımı zorlaşır ve gittikçe mümkünsüz olur. Bu durumda tasvirleri basitleştirme yoluyla şematik bir şekle salarak stilize etmek ihtiyacı yaranır. Ancak desenlerin stilizasyonu gelişigüzel gerçekleştirilemez. Desen basitleştirilerek öyle bir şekle getirilecek ki, düşük sıklığa sahip halılarda da icra olunabilsin (neden böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğu aşağıda konuşulacaktır). Diğer taraftan basitleştirilmiş desen her kes tarafından anlaşılmalıdır. Üslubun ifade gücü de bundadır.

Fikrimizce Türk halı ustalarının desenleri yüksek derecede stilize etmelerinin temel nedeni halı dokuma tekniğine bağlıdır. Bu tekniğe göre her ilme bir noktadır ve halı sıklığı, yani birim alandaki nokta sayısı ne kadar çok olursa, tasvir o kadar mükemmel olacaktır. Halı sıklığının düşmesi, yani nokta sayısının azalması tasviri zorlaştırır ve bir yerde mümkünsüz kılar. Diğer

taraftan halı sıklığının yüksek olması dokuma için daha ince iplikler, daha fazla renk tonları, daha fazla emek, diğer bir değişle vakit demektir.

Göçebe hayat yaşayan insanlarınsa bu kadar vakti yok. Bu toplulukta halı dokumak bir ev işidir ve bu işle ailenin kadınları ve kızları uğraşır. Onların ise çok işi vardır: hayvanların sağılması, sütün işlenmesi, ev ve aile işleri… Halı ile ancak bu işler bittiğinde uğraşılır. Kurulmuş tezgahı taşımak mümkün olmadığı için yeni yere taşınana kadar halı bitmelidir. Buna göre de halı dokuyacak kadın işini iyi planlamalıdır. Halının temel fikri belirlenecek, kullanılacak motifler düşünülecek, gereken iplik miktarı, renk çeşitleri, boya maddeleri tespit edilecek, dokumada iştirak edecek kişiler planlanacak ve bütün hazırlıklar yapılarak tezgahın kurulması öyle bir zamana denk getirilecek ki, boyun göç yerinde kalma süresi halının dokunma süresine uygun olsun. Bu yüzden göçebe topluluklarda halılar genelde daha küçük, daha düşük sıklıkta ve daha kalın ipliklerle dokunur. Böyle halılar ise ancak şematik, geometrik yapıya sahip yüksek derecede stilize edilmiş desenlerle dokunabilir. Buradan böyle anlaşılmaktadır ki, eski Türklerin yaşam tarzı halı sanatına çok kuvvetli bir şekilde etki etmiştir.

Yukarıda eski Türklerde halı dokumanın bir ev işi olduğunu yazmıştık. Halı her evin olmazsa olmazlarındandı: evde hem yer hem de duvarlar halıyla kaplanırdı. Bu o demekti ki, her evde halı dokunurdu ve tabii ki, her kesin yeteneği aynı değildi. Ancak mesela, her kesin bildiği evle, aileyle, ecdatlar ve onların ruhlarıyla, hayat ve ölümle vs. bağlı dualar vardı ve insanlar doğal olarak bu duaları enteryörde görmek istiyorlardı. (Bu gelenek bizlerde bugün de yaşamaktadır. Biz bugün de evlerimizde kuran ayetleri ve başka dualar yazılmış eşyalar bulundurmaktayız). Ya da her hangi bir olayı insanlar halıya yansıtarak onu bir hatıraya dönüştürmek isteyebilirlerdi. Buna göre de duaları ve fikirleri stilize desenlerle ifade etmek bunu her kesin yapabilmesi açısından da önem taşıyordu.

Stilizasyonun basitleştirme yoluyla genelleştirme olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bir işlem olarak stilizasyon; karmaşık üçboyutlu formun yassı tasvire dönüştürülmesidir. Bu süreç içerisinde tasvir edilecek formun yalnız birinci derece öneme sahip çizgileri korunur, geri kalanları ise atılır. Gerek duyulduğunda figürün plastikliği de korunabilir (Şekil 3).

Şekil 3. Tarih önceki dönemlere ait stilize edilmiş kaya resimleri

Stilize motiflerin oluşum ve gelişim sürecini insan figürleri ile ilgili gözden geçirelim. Bu, bize basitten karmaşığa motiflerin gelişim sürecini izlemeye ve bu zaman bazı yeni yorumlar yapmaya da olanak sağlayacaktır.

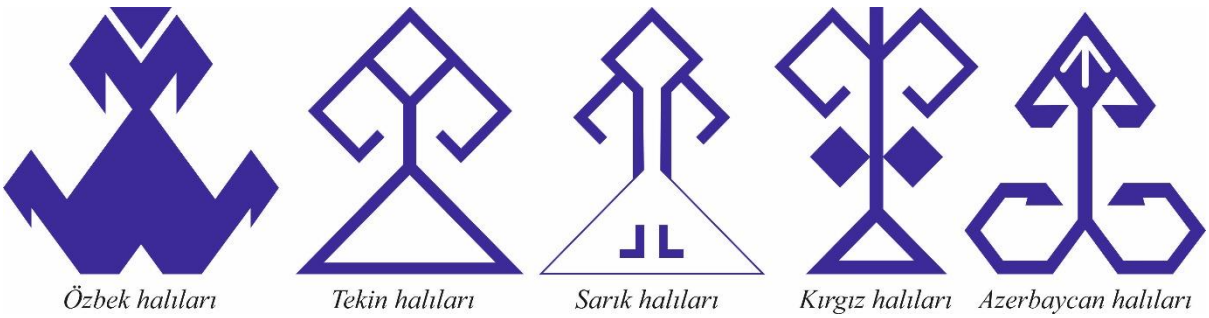
Anadolu el sanatı örneklerini analiz ederek bu yapıtlarda yer almış stilize insan figürlerini inceleyen araştırmacılar bu figürleri üç gruba ayırmaktadırlar (Erbek 2002). Birinci gruba kadın motifini simgeleyen doğum ve çoğalma ile ilgili motifler, ikinci gruba erkek motifini simgeleyen "koçboynuzu" motifleri, üçüncü gruba ise genel anlamda insan motifleri dahil edilmiştir. Bu figürleri Orta Asya ve Azerbaycan sanatlarında kullanılan motiflerle karşılaştırdığımızda onların ne kadar derin köklere sahip olduğunu görmekteyiz.

Anadolu'da "Elibelinde" olarak adlandırılan figür kadın motifi gibi tüm Türk boylarının halı sanatında yer almaktadır. Anadolu halılarında bu motifin çok zengin ifade şekilleri mevcuttur. Hemen hemen her bölgenin halılarında bu figürün farklı varyantlarını görmekteyiz ki, bunlardan birkaç örnek şekil 4'te verilmiştir (Erbek, 2002: 20, 21).

Şekil 4. Anadolu halılarında kadını simgeleyen motifler

Kadın figürü Orta Asya ve Azerbaycan halılarında da bulunmakta ve neredeyse aynı geometrik motiflerle ifade olunmaktadır. Şekil 5'te bunun örneklerini görmekteyiz (Moşkova, 1970: 136, Kurbanov, 2013: 31).

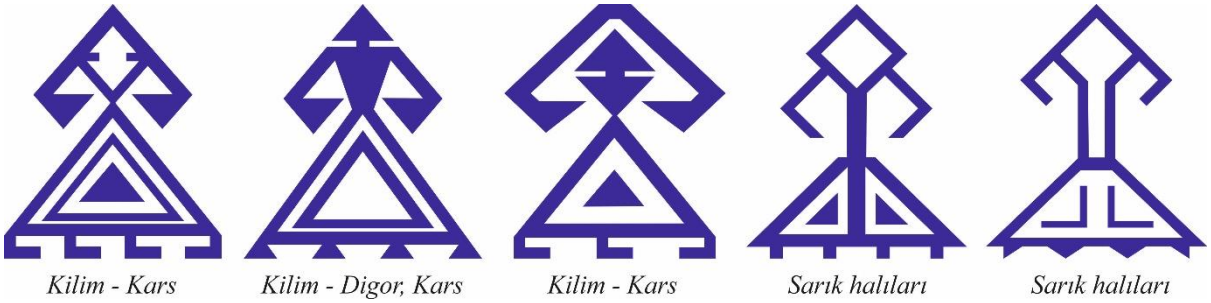

Şekil 5. Orta Asya ve Azerbaycan halılarında kadın motifleri

Bu motifin anlamı konusunda araştırmacıların fikirleri arasında bir fark bulunmamaktadır. Çok basit bir yapıya sahip olması bu motiflerin çok eski dönemlerden haber vermesi anlamına

gelmektedir. Bu motifin temelinde kullanılan üçgen Δ işareti Umay Ananın simgesi olarak görülmektedir (Kurbanov, 2013: 88).

Kadın motifinin doğumla, daha doğrusu hamile veya çocuklu anne ile ilgili varyantları da vardır. Bu varyantlar resim olarak ayrı ayrı kaynaklarda geçse de, onların taşıdığı anlam araştırmacıların dikkatinden kenarda kalmıştır. Halılarda söz konusu motiflerin yer alması kadınların analık arzusunun veya dualarının veya kucağında çocuğu olduğunun ifadesi olsa gerek. Bunu simgeleyen motiflerin Anadolu ve Orta Asya halılarındaki varyantları şekil 6'dan izlenebilir (Moşkova, 1970: 132; Erbek, 2002: 20-29).

Şekil 6. Anadolu ve Orta Asya halılarında hamilelik veya doğumla ilgili kadın motifleri

Hamilelik veya doğumu ifade eden stilize motiflerde küçük bir detay bulunmaktadır: temeldeki üçgen işretinin içerisinde bir, iki veya üç tane iç içe üçgenler bulunmakta, ayağı simgeleyen işaret sayısı ise üç, dört veya beş tane olmaktadır. Bizim fikrimize göre, figürlerin içindeki üçgen sayısı ve figürün alt kısmındaki bacak sayısı doğurulan çocuk sayısını belirtmektedir: bir üçgen ve bir bacak – tek çocuk, iki üçgen ve iki bacak ise iki veya ikiz çocuk demektir. Bu motiflerle ilgili hiçbir kaynakta hiçbir yoruma rastlamadık: araştırmacılar motifleri verseler de yorumlamadan geçmişler.

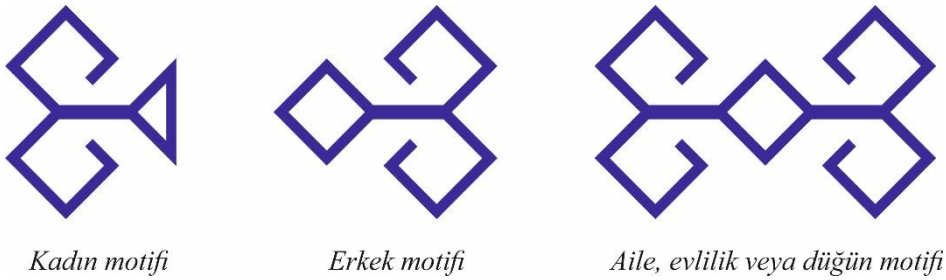
Erkeği "Koçboynuzu" olarak adlandırılan motifler simgelemektedir. Bu motifler Türk halılarında her zaman kullanılmakta ve ataerkil aile dönemi halılarında hep merkezi yerde durmaktadır. Motifin temelinde çoğu zaman ◇ işareti durmaktadır ki, bu da Toprak veya Vatanın simgesidir (Kurbanov, 2013: 262). Bu motifi birçok araştırmacılar hem de bereket simgesi olarak görmektedirler (Kurbanov, 2013: 28; Erbek, 2002: 30). Bu, her halde motifteki boynuz ve toprak işaretlerinden kaynaklanmıştır. Bize göre burada küçük bir yanlışlık söz konusudur. Böyle ki, bereket simgesi olarak koyun görülmüştür (Seyidov, 1989:141). Koç ise her zaman kahramanlık simgesi olmuştur. Bazen bu motifi araştırmacılar kuş ve bitki motifleri ile karıştırıyorlar. Buna göre de her bir motif diğer motiflerle komple şekilde okunmalıdır ki, yanlış anlaşılmasın. Motifin Anadolu, Orta Asya ve Azerbaycan halılarındaki varyantlarından örnekler aşağıda verilmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Anadolu, Orta Asya ve Azerbaycan halılarında erkeği simgeleyen motifler

Şekil 7'de sadece birkaç örnek versek de, ister Anadolu, isterse Orta Asya ve Azerbaycan halılarında bu motifin sayısız varyantlar mevcuttur.

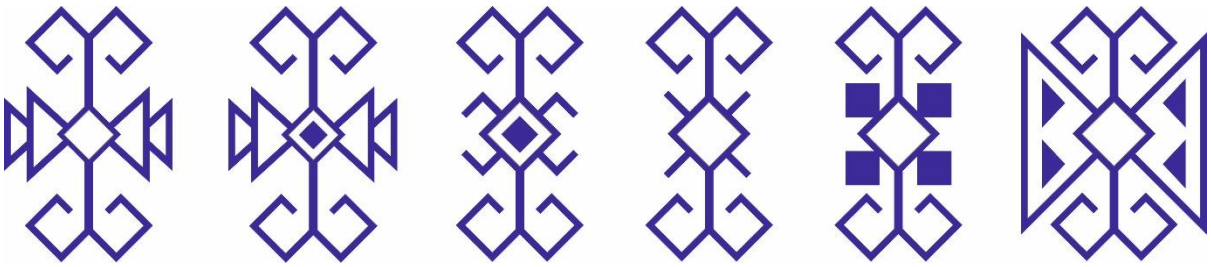
"Elibelinde" ve "Koçboynuzu" motiflerinin birleşiminden ninelerimiz evlilik veya düğün motifini yaratmışlar. Bu motif çok büyük ustalıkla yaratılmış bir motif olarak Türk halılarının büyük çoğunluğunda merkezi yer tutmaktadır. Aslında farklı şekillerde ifade edilen kadın ve erkek motifleri birleştiğinde simetrik bir yapıya sahip yeni bir motif ortaya çıkmıştır (Şekil 8). Bu ise Türk ailesinde erkek ve kadının aynı mevkide durduğunu ve eşit haklara sahip olduğunun ifadesidir.

Şekil 8. Türk halılarında evlilik veya düğün motifinin oluşturulması

Şekil 8'deki motif yüzlerce değişik varyantlarıyla istisnasız olarak bütün Türk boylarının halılarında bulunmaktadır. Bir kaynakta bu motifin aile veya birliktelik anlamına geldiğine rastladık (İskenderov ve ar., 2008: 4). Başka bir kaynakta ise söz konusu motif yaranışın, kadın ve erkek başlangıçlarının birleşiminin simgesi olarak görülmektedir (Kurbanov, 2013: 254). Kerimov ise bu simgeyi farklı durumlarda farklı şekillerde yorumlamıştır (Kerimov, 1961: 133, 170 vs.).

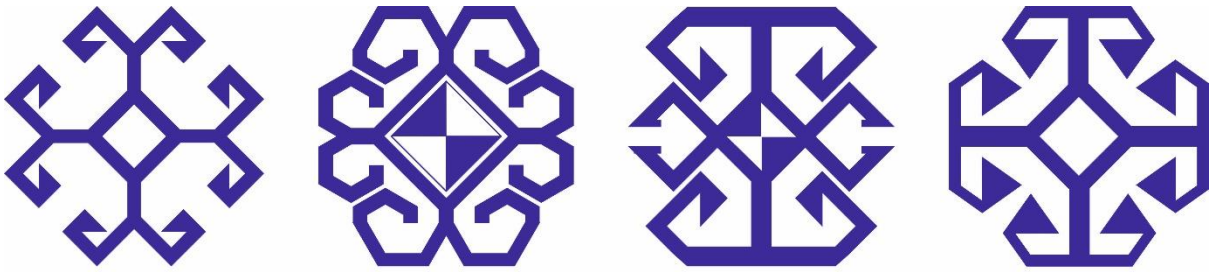
Birçok Anadolu, Azerbaycan ve Orta Asya halılarında bu motife farklı sayıda ve farklı şekillerde işaretler ilave edilmiştir. Bize göre, bu işaretler ailedeki çocukları ifade etmektedir. Yani evlilik simgesine çocukları ve onların sayısını belirten işaretler eklemekle aile motifi oluşturulmuştur (Şekil 9). Aile motifi olarak adlandırdığımız motif çok önemli bir motif olarak hemen hemen tüm Türk boylarına ait halılarda bulunmaktadır.

Şekil 9. Türk halılarında aile motifinin varyantları

Kaynaklarda bu motifle ilgili farklı yorumlar görülmektedir. Bazı kaynaklarda bu motif başka motiflerle karıştırılmış (Erbek, 2002: 36-59), bazı kaynaklarda ise motif verilmiş, ancak yorumlanmamıştır (Moşkova, 1970: 90, 141 vs.; Kerimov, 1961: 175 vs.).

Çok önemli bir motif daha bulunmaktadır ki, bize göre bu motif iki aile motifinin birleşiminden ortaya çıkmaktadır. Bizim fikrimizce bu motif bir akrabalık motifi olarak elçilik, nişan gibi törenlerdeki hediyelik halılarda, çocukların hangi soyla evlendiğini ifade eden aile halılarında, bir soya ait aileleri tasvir eden soy halılarında, köy, taife halılarında kullanılırmıştır. Motifin onlarca farklı varyantları mevcuttur (Şekil 10).

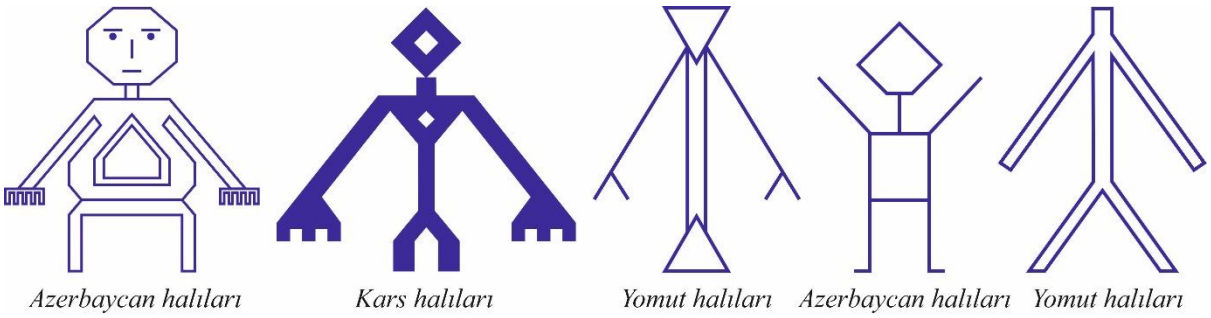

Şekil 10. Türk halılarında akrabalık motifi figürlerinin varyantları

Azerbaycan, Türkiye, Orta ve Merkezi Asya halı sanatında “göl” olarak adlandırılan, bazı durumlarda nazarlık olarak tanımlanan bu motifin farklı yorumları da bulunmaktadır. Kerimov bu motifi farklı durumlarda farklı şekilde yorumlamış (Kerimov, 1961: 161, 162 vs.), Moşkova bu motifleri boynuz şekilli kıvrımlar olarak (Moşkova, 1970: 53 vs.), bazı durumlarda ise madalyon olarak adlandırmış (Moşkova, 1970: 203 vs.), bazı durumlarda ise yorumlamaktan kaçınmıştır (Moşkova, 1970: 141, 203 vs.). Batılı araştırmacılar ise bu konuda sağlam bir düşünceye sahip olmadıklarını ortaya koymaktadırlar (Ford, 1989: 213).

Genel anlamda insan motifini simgeleyen figürler de halılarımızda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu figürler çok çeşitli olmakla yöresel karakter taşımaktadır (Şekil 11). Anlaşılan, genel anlamda insan motifine halı sanatında çok ihtiyaç duyulmamıştır. Bu da

doğaldır. Çünkü halıda insan her ne kadar görünmese de, bilinçaltında hep mevcuttur. Böyle ki, halıyı yapan odur ve halıdaki fikirler onun fikirleridir.

Şekil 11. Türk halılarında insan motifli yöresel figürler

4. SONUÇLAR

Sunulan çalışmada Türk halılarında kullanılan motiflerin stilize edilmesi nedenleri araştırılmış ve bunun birkaç kaynağı kaydedilmiştir. Bunlar halı dokuma tekniğinin özellikleri, göçebe yaşam tarzının getirdiği kısıtlamalar ve halı dokumanın bir ev işi olmasından dolayı her kesin yapabileceği standartlara getirilmesi zorunluğudur.

Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu halılarında insan motifleri analiz edilmiş ve karşılaştırılmıştır. İnsan, kadın ve erkek motiflerinin neredeyse tüm Türk boylarında aynı olduğu, ne kadar farklı varyantlarda işlenseler de aynı yapıya ve aynı anlama sahip olduğu görülmüştür.

Kadın ve erkeği simgeleyen motiflerin analizi yoluyla farklı Türk boylarının halılarında yer alan düğün, aile, evlenme yoluyla ailelerin akrabalığının oluşması motifleri ilk defa yorumlanmış, getirilmiş yorumlar farklı Türk boylarının halılarından alınmış motiflerle örneklendirilmiştir. Vurgulanmıştır ki, eski motifleri simgeleyen figürleri doğru bir şekilde okuyabilmek için bu figürlere komple şekilde bakılmalı, yani halının bütünlüğü dikkate alınmalıdır.

5. KAYNAKÇA

Alp K.Ö. (2009). Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş. Eflatun Yayınevi, Ankara. C. 52.

Artamonov M.İ. (1973). Sakların hazinesi. … Altay kurganları. Minusinsk tuncu. Sibirya altını. Moskova, 280s. (Rusça)

Çatalbaş R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi Ve Din İlişkisi. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi. 3(12): 49-60.

Elmira Gül. Özbek halısı – etnik özellikleri ve dekorasyon sembolleri ile ilgili konular. En son 03.09.2017 tarihinde http://www.kyrgyz.ru/art_cles/uzbeks/elm_ra_gyul_uzbeksk_y_kover__etn_cheskaya_spets_f_ka___voprosy_s_mvol_k__dekora/ adresinden erişildi. (Rusça)

Ford P.R.J. (1989). Oriental Carpet Design. A Guide to Traditional Motifs, Patterns and Symbols. Thames & Hudson, London. P. 352.
İskenferov F.B., İskenderov İ.F. ve Kostina E.F. (2008). Çuvaş desenleri ve amblemlerinin alfabesi. Ulyanovsk, 64s.
Kerimov L. (1961). Azerbaycan halısı. 3. Cilt. AEA: Bakü (Azerbaycan Türkçesinde)
Kurbanov A. (2013). Tamgalar, semboller… benimsemeler. Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bakü. 328s. (Azerbaycan Türkçesinde)
Moşkova V.G. (1970). 19. Yüzyılın sonu – 20. Yüzyılın başlangıcı Orta Asya halklarının halıları. FAN, Taşkent. 255s. (Rusça)
Paşayev N.; Paşayeva V. (2002). Eski Türklerin İnanışları ve Mitolojik Görüşleri. Türkler Ansiklopedisi. Ankara, Yeni Türkiye Yayınları. 3. Cilt, Ss. 345-357.
Rudenko S.İ. (1968). Dağlık Altay'ın donmuş kurganlarından dünyanın en eski halı ve kumaşları. Moskova. 136s.
Seyidov M. (1989). Azerbaycan halkının soy kökünü düşünürken. Yazıcı, Bakü. 495s. (Azerbaycan Türkçesinde)